

013 Natuurlijke en abstracte realiteit

Vooraf

Mondriaan bedenkt naar aanleiding van de *Dialogo over de Nieuwe Beelding* een gesprek tussen drie personen die hij eerst 'Triolog' en later - op aanraden van Theo van Doesburg¹ - 'Trioloog' noemt. De gesprekspartners zijn: een naturalistisch schilder, een abstracte schilder en een leek. Mondriaan geeft aan dit driegesprek de titel: *Natuurlijke en abstracte realiteit*.

De omgeving speelt tijdens het gesprek een belangrijke rol. Mondriaan 'ensceneert' de gesprekken en hij onderstreept het toneelachtige karakter ervan door de afzonderlijke afleveringen te betitelen als 'Toneelen'. Aan het begin van elk 'Toneel' beschrijft hij de omgeving (context) waarin het gesprek plaatsvindt.

Bron

De publicatie in *De Stijl* is de enige bron². Er is slechts één pagina manuscript - weliswaar kruislings doorgehaald - gevonden tussen de brieven van Mondriaan aan Van Doesburg³. Verder zijn er geen originele manuscripten gevonden.

In zijn brieven aan Theo van Doesburg - de redacteur van *De Stijl* - schrijft Mondriaan regelmatig over redactionele aanpassingen en het corrigeren van drukproeven. Op grond van de bemoeienis van de schilder met de publicatie beschouwen we de tekst als geautoriseerd.

Natuurlijke en abstracte realiteit werd in dertien afleveringen gepubliceerd en achten wij voltooid:

Afl.	Titel aflevering	Vindplaats
1	1e Tooneel. Late avond - vlak land - wijde horizon - hoog daarboven de maan.	<i>De Stijl</i> 2, no.8 (juni 1919): 85-89
2	2e Tooneel. Grillige boomgroepen teekenen zich tegen de heldere maanlucht af.	<i>De Stijl</i> 2, no.9 (juli 1919): 97-99
3	3e Tooneel. Nacht - de sterren staan nu aan een helderen hemel boven een wijde zandvlakte.	<i>De Stijl</i> 2, no.10 (augustus, 1919): 109-113
4	Vervolg 3e Tooneel.	<i>De Stijl</i> 2, no.11 (september 1919): 121-125
5	Slot 3e Tooneel.	<i>De Stijl</i> 2, no.12 (oktober 1919): 133-137
6	4e Tooneel. Een molen van zeer nabij - scherp en donker tegen de heldere nachtlucht - de wieken staan stil in den vorm van een kruis. 5e Tooneel. Tuin met in stijl geschoren boomen en heesters - huis - 6e Tooneel. De gevel van een kerk - als een plat vlak tegen het duister, in schijnsel van stadslicht.-	<i>De Stijl</i> 3, no.2 (december 1919): 15-19
7	Vervolg Trioloog 4e Tooneel [moet zijn: vervolg 6e Tooneel]	<i>De Stijl</i> 3, no.3 (januari 1920): 27-31
8	7e Tooneel. Atelier van Z.	<i>De Stijl</i> 3, no.5 (maart 1920): 41-44
9	7e Tooneel. Atelier van Z. (vervolg). [eerste vervolg 7e toneel]	<i>De Stijl</i> 3, no.6 (april 1920): 54-56:
10	7e Tooneel. Atelier van Z. (vervolg). [tweede vervolg 7e toneel]	<i>De Stijl</i> 3, no.7 (mei 1920): 58-60:
11	7e Tooneel. Atelier van Z. (vervolg). [derde vervolg 7e toneel]	<i>De Stijl</i> 3, no.8 (juni 1920): 65-69
12	7e Tooneel. Atelier van Z. (vervolg). [vierde vervolg 7e toneel]	<i>De Stijl</i> 3, no.9 (juli 1920): 73-76
13	8e Tooneel Atelier van Z. (vervolg). [= vijfde vervolg 7e toneel]	<i>De Stijl</i> 3, no.10 (augustus 1920): 81-84

¹ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands kunstenaar, schrijver en redacteur van *De Stijl*, vindplaats brieven aan Van Doesburg: RKD-MCP – 25-28.

² *De Stijl*. *Maandblad voor de Beeldende Vakken*. Redactie: Theo van Doesburg. Verschenen van oktober 1917 tot januari 1932.

³ Digital Appendix: Supplements 013 - [no title] (manuscript p. 8.) Bijlage bij ongedateerde brief aan Van Doesburg, vermoedelijke datering: september 1919.

Basistekst en leestekst

De publicaties in *De Stijl* zijn de enige bron van *Natuurlijke en abstracte realiteit*. Zij vormen de basis voor de leestekst. *Natuurlijke en abstracte realiteit* bestaat uit zeven tonelen.

Titel en hoofdstuktitels

De titel van de publicatie is ook de titel van de leestekst: *Natuurlijke en abstracte realiteit*. De ondertitel luidt: ‘Trioloog (gedurende een wandeling van buiten naar de stad).’

De titels van de zeven tonelen zijn:

	Titel
1 ^e Tooneel	Late avond - vlak land - wijde horizon - hoog daarboven de maan.
2 ^e Tooneel	Grillige boomgroepen teekenen zich tegen de heldere maanlucht af.
3 ^e Tooneel	Nacht - de sterren staan nu aan een helderen hemel boven een wijde zandvlakte.
4 ^e Tooneel	Een molen van zeer nabij - scherp en donker tegen de heldere nachtlucht - de wieken staan stil in den vorm van een kruis.
5 ^e Tooneel	Tuin met in stijl geschoren boomen en heesters - huis.
6 ^e Tooneel	De gevel van een kerk - als een plat vlak tegen het duister, in schijnsel van stadslicht.
7 ^e Tooneel	Atelier van Z.

Datering en ondertekening

De publicatieperiode van *Natuurlijke en abstracte realiteit* strekt zich uit van juni 1919 tot en met augustus 1920⁴. Als datering van de tekst nemen we de datum van de voltooiing, de verschijningsdatum van de laatste aflevering: augustus 1920.

In elke aflevering staat onder de titel: ‘door Piet Mondriaan’.

Ontstaan en publicatie*Ontstaan en publicatie van het eerste en het tweede toneel*

Mondriaan maakt voor het eerst melding van de ‘Trioloog’ in een brief en een briefkaart aan zijn vriend Theo van Doesburg die hij op dezelfde dag verstuurt, 3 januari 1919. Op de briefkaart schrijft hij: ‘Beste Does, dank voor je prettige brief, ik zal je binnen eenige dagen antwoorden en de dialoog zenden. Ik heb reeds een trioloog in schets!’ En in de brief schrijft hij: ‘Ik ben nu aan een trioloog (bestaat dat woord,) bezig met tooneelen, om direct verband van natuur en kunst te krijgen.’

Pas na twee maanden - 28 maart 1919 - stuurt Mondriaan het eerste en tweede toneel naar de redacteur van *De Stijl*: ‘Hier bij een nieuw stuk, een begin van een cyclus, zal ik maar zeggen: ik bedoel er komen nog twee vervolgen, telkens verschillende tooneelen. Vindt je dat ik tooneel er boven kan zetten: ’t is geen tooneelstuk, maar de achtergrond is van gewicht: deze is toch tooneel, niet? Of zal ik ’t anders noemen? Is trioloog een bestaand woord? Driegesprek klinkt niet mooi. Verder moet je maar eens zien, ik ben benieuwd naar ’t geen je er van zeggen zult en je opmerkingen te hooren. Ik hoop ’t in ’t volgend nummer kan komen. Ik heb ’t een paar leeken voorgelezen en kreeg den indruk dat de menschen er veel aan hebben. ’t Is meer direkt aanvoelbaar dan hetgeen ik verleden jaar schreef. ’t Komt wel op ’t zelfde neer, maar is toch niet overbodig, vindt je wel?’

Theo blijkt *Natuurlijke en abstracte realiteit* interessant te vinden, want op 10 april 1919 antwoordt Mondriaan: ‘Beste Does, dank voor je kaart; ben blij dat je belang stelt in het stuk en zal graag je opmerkingen tegemoet zien.’

De redacteur stuurt de schilder wel enkele opmerkingen, zoals blijkt uit Mondriaans brief van mei 1919⁵: ‘Beste Does, op blz. 1 heb ik nu welk in wat een veranderd⁶; er zijn nu toch niet te veel ‘watten’ bij elkaar? Hindert dat niet? Later leek me nog beter te zetten “Hoe schoon[?]”! ⁷ Blz. 2 lijkt mij nog beter te zetten “melodie, vormbeelding, opgeheven is”, omdat melodie toch eigenlijk de vormbeelding in muziek is. Is ’t zoo niet? Ik hoop dat ik met bldz. 5 slaagde je opmerking ter harte te nemen. Het leek mij nu ook dat dit stuk wat anders moest. Ik heb ’t nu veranderd⁸, als er nog iets in is, schrijf je me dan nog? Die

⁴ Mondriaan keert medio juni 1919 vanuit Laren weer terug naar Parijs, 26 Rue du Départ. (Bron: CRII: 115.)

⁵ Ongedateerde brief, maar door de opmerking over Parijs in de brief: vermoedelijk mei 1919.

⁶ Wijziging is doorgevoerd in de leestekst.

⁷ Plaats van bedoelde wijziging is niet achterhaald.

⁸ Niet achterhaald welke wijziging Mondriaan bedoelt.

questie van de veelheid van het — en | behandel ik in een vervolg reeds uitvoeriger; ik moest 't hier dus maar zoo laten. In plaats 'den kunstenaar moet 't doen' te zetten 'de geest om.' vind ik niet zoo goed omdat dit onreëel klinkt. blz. 17 liet ik beeldend zie nog omdat ik ook daar heel uitvoerig in deze trialoog op terug

kom⁹. Ben je zeker van het woord trialoog: ik heb altoos gehoord van trioloog. Z.o.z. Hoewel er nu dus geen haast is, zend ik je 't stuk toch gauw terug; je hebt nu nog gelegenheid het mij zoo noodig, nóg eens te zenden. Misschien weet je nog veranderingen. [...] Zou het mogelijk zijn van dit stuk (Trialoog) vast een proefdruk me deze maand te zenden, dan behoeft die niet meer heen en wêer naar Parijs? De geheele trialoog is te lang voor een keer. Er komen vele tooneelen.'

Uit deze brief blijkt ook dat Van Doesburg het voorstel doet om niet van een 'trio'loog' te spreken van een 'trialoog'. Mondriaan accepteert dit voorstel omdat hij in het vervolg van de brief 'trialoog' schrijft.

Op 22 juni 1919 keert Mondriaan weer terug in zijn geliefde Parijs¹⁰. In één van zijn eerste brieven uit de Franse hoofdstad (1 augustus 1919) maakt Mondriaan melding van een drukfout in de publicatie van het eerste toneel¹¹: 'In 't vorige stond zoover ik zag maar een kleine fout n.l. op blz. 87 regel 14 van bovenaf staat gemaskeerde in plaats van gemarkeerde horizon.'

Het eerste toneel verschijnt in het juninummer (1919) van *De Stijl*; het tweede in het julinummer (1919).

Ontstaan en publicatie van het derde toneel

In zijn brief van 1 augustus 1919 sluit Mondriaan de tekst in van het eerste gedeelte van het derde toneel, met de suggestie om een afbeelding van een schilderij bij de tekst te plaatsen: 'Beste Does en Lena¹², Eindelijk ontvang je de copie, de foto volgt spoedig. Je weet het leek me wel geschikt als bij dit artikel, of desnoods in een volgend nummer een reproductie kwam van dat laatste ding dat ik je liet zien, omdat ook juist een sterrenlucht¹³ de eerste aanleiding tot 't maken er van was. [...] Ik las jelui dit artikel reeds voor maar ik heb er nog zooveel nu in veranderd en bij gewerkt zoodat 't te lang werd en ik je nu de eerste helft vast stuur. De tweede helft komt dan in 't eind dezer. Ik heb geloof ik nog mooie dingen gevonden, zoo b.v. dat over het rythme, zoó had ik 't nog niet behandeld. Ik hoop dat 't ook naar jelui zin is je kunt 't me gerust met je opmerkingen terug zenden, ik heb dat zelfs nog liever als 't noodig is al wordt 't dan ook te laat voor 't volgend nummer.'

Op 21 augustus 1919 weet Mondriaan op dat moment nog niet wanneer hij het tweede gedeelte van het derde toneel gereed zal hebben. Hij weet alleen dat er nog diverse tonelen zullen volgen: 'Ik begrijp best dat je 't heele stuk niet plaatsen kon¹⁴. Ik weet niet wanneer ik je de tweede helft kan zenden maar toch niet binnen een week dus als 't te laat wordt zet dan maar 't kleine stukje dat overblijft in het na dit komende nummer. In deze jaargang krijg ik 't toch niet af want er komen nog eenige tooneelen. Ik denk nog een No. of 5 - 6 en dan heb ik nog het maatschappelijke artikel in de pen waarvan ik je sprak in Leiden. Ik hoop dat De Stijl dus 't derde jaar beleeft ook daarom. [...] Ik zal je het tweede stuk weer maar aangeteekend zenden, zoodra ik het gereed heb. Maar wacht er niet op.' (Brief van 21 augustus 1919.)

Mondriaan belooft het slot van het derde toneel later in september te zullen sturen. Op een briefkaart aan 'Does' (6 september 1919) schrijft hij: 'Over een week zal ik je het slot van dit derde tooneel zenden dat is dan goed voor nà het nu volgende want voor het eerstvolgende heb je nog copie, aan de helft van 't vorige.' Met 'de helft van 't vorige' bedoelt de schilder het tweede gedeelte (gepubliceerd in september 1919).

Op 14 september 1919 stuurt de schilder dan eindelijk het slot van het derde toneel: 'Hierbij het slot v.h. IIIe Tooneel. Je zend 't me met je opmerkingen wel terug zoo 't noodig is. Ik heb over de 4^e dimensie toch maar niet veel gezegd! Je komt zoo gauw op occult terrein.'

⁹ Plaats van bedoelde wijziging is niet achterhaald.

¹⁰ CRII: 115.

¹¹ *De Stijl* 2, no. 8 (juni 1919): 85-89.

¹² Helena (Lena) Milius (1889-1969), Nederlands boekhoudster, administrateur van *De Stijl*, Van Doesburgs tweede echtgenote.

¹³ Vermoedelijk bedoelt Mondriaan hier schilderij B102 (CRII: 273-275).

¹⁴ Het eerste gedeelte van het derde toneel is door Van Doesburg gesplitst in '3e Tooneel' en 'Vervolg 3e Tooneel' en respectievelijk gepubliceerd in augustus en september 1919 in *De Stijl*; het 'Slot 3e Tooneel' is gepubliceerd in oktober 1919.

Tussen de brieven aan Van Doesburg bevindt zich één bladzijde manuscript. Het beslaat het gedeelte uit 'Slot 3e Tooneel'. De publicatie wijkt licht af van het manuscript. De zin in het manuscript: 'Wat de natuur ons onzen menselijke natuur doet gevoelen en verstaan, dat beeldt onze geest om,' is in de publicatie veranderd in twee zinnen: 'De natuur wordt eerst kunst *door den mensch*. De menselijke geest heeft daartoe slechts om te beelden, hetgeen de natuur ons onze menselijke *natuur* doet gevoelen.' *Ontstaan en publicatie van het vierde, het vijfde en het zesde toneel*

Op 1 november 1919 verhuist Mondriaan in Parijs van 26 Rue du Départ naar 5 Rue de Coulmiers¹⁵. Hij schrijft aan zijn vriend Theo dat hij het druk heeft met verhuizen en nog geen tijd heeft gehad voor het volgende toneel van *Natuurlijke en abstracte realiteit*: 'Beste Does en Lena, Eerst nu antwoord ik je, 't is zoo laat door de verhuizing. [...] Ik was ook bezet doordat mijn vriend doctor d'Eck nog steeds hier was die gaat morgen weg en dan heb ik weer tijd voor mijn artikel. [...] Nu beste vrienden later antwoord ik wel meer in 't bijzonder, en stuur je binnen 14 daag het artikel.' (Brief van medio november 1919¹⁶).

In zijn brief van 22 november sluit Mondriaan het door hem beloofde artikel bij. Het bestaat uit de tonelen vier, vijf en zes: 'Beste Does en Lena, hierbij 't lang beloofde artikel. Ik maakte 't het liefst in een maar zie dat 't te lang zal zijn. Wat dunkt je het te coupeeren in tweeën zooals ik het in twee pakjes insluit? Andere indeeling is mij ook best. 't Hangt ook van je plaatsruimte af. [...] Ik heb geen woordenboek dus neem me niet kwalijk dat ik soms niet weet of iets mannelijk of vrouwelijk is ... in kunst weet ik 't wel!!! [...] Ik heb zelf ook iets gevonden wat de vorm betreft in het schrijven en zal later eens probeeren of dat gaat, ik moet nu eerst deze reeks¹⁷ afmaken. [...]. Lees het artikel als je kan zoo gauw mogelijk dan heb je tijd 't me met opmerkingen terug te zenden. Ik heb deze keer nog al krasse dingen gezegd, vindt je 't te erg? B.v. van die kunst van kinderen¹⁸. Maar 't is toch zoo? Je zult wel zien dat het artikel ontstond als reactie tegen de sleur van 't oude dat ook hier me zoo trof. De lui willen maar niets anders.'

In zijn brief van 4 december 1919 maakt Mondriaan nog enkele opmerkingen over toneel zes: 'Om op mijn artikel terug te komen: zou 't niet 't beste zijn, als je 't me in zijn geheel nog eens terug zond met jouw aantekeningen? Misschien zijn er nog kleine dingen die ik kon veranderen. Zoo moet je er eens op letten of ik tastbaar-reëel goed op zijn plaats heb: 't is zoo moeielijk een woord te vinden om de N.B. in een gebouw te onderscheiden van de N.B. op een schilderij. Als er weinig te veranderen is zou je me enkele bladen kunnen zenden en b.v. de drukproef, zoodat ik 't nog eens kan herzien. Stuur je me dus nu gauw je bemerkingsen? Misschien is 't wel onaangeteekend te wagen, alle brieven kwamen hier steeds terecht. Maar je kunt 't aantekenen ook, ze brengen 't hier toch. In 't ergste geval heb ik nog een afschrift hier maar daar is erg in verandert en moeielijk zoo in eens te overzien.'

In zijn brief van 6 januari 1920 stelt de schilder nog een wijziging voor: 'In 't vervolg had ik nog graag een woord willen invoegen. Er staat ergens 'ja, waarom moet het universeel-schoone in kunst bedekt blijven verschijnen, terwijl men in wetenschap, godsdienst b.v. enz.' Godsdienst onderstreep ik alleen hier om aan te toonen dat 't niet in de copie staat, vindt je ook niet goed om 't er bij te zetten? Want 't is een sterk voorbeeld: de godsdienst is veranderd b.v. door de Theosofie enz.)'

De redacteur geeft geen gevolg aan Mondriaans wens en voegt het woord 'godsdienst' niet toe.

Mondriaan wijst Van Doesburg tenslotte op een drukfout: 'Het is zeker een drukfout 'vervolg 4e Tooneel' moet zijn 'vervolg 6e Tooneel', meen ik, zie maar eens na.' (Brief van 9 februari 1920.)

Het vierde, vijfde en zesde toneel verschijnen in één keer in hetzelfde nummer van *De Stijl*, namelijk het decemnummer 1919. In het januarinumnummer (1920) verschijnt het vervolg van het zesde toneel, in *De Stijl* onjuist aangekondigd als 'Trialoog 4e toneel'.

Ontstaan en publicatie van het zevende toneel

¹⁵ CRII: 116.

¹⁶ Poststempel is moeilijk leesbaar: '[xx] november 1919'; vermoedelijk: medio november 1919.

¹⁷ Mondriaan bedoelt met 'reeks' *Natuurlijke en abstracte realiteit*.

¹⁸ 'De oude kunst is een kunst van kinderen: de Nieuwe Beelding is een kunst van volwassenen.' (in het vervolg van het zesde toneel; verschijnt januari 1920).

Op 4 december 1919 schrijft Mondriaan aan Willy Wentholt¹⁹: ‘Prettig dat je mijn laatste stuk zoo goed vond. Die nu komen moet je ook eens lezen, je zult de invloed van de omgeving er wel in merken. Het vreeselijk conventionnele vasthouden hier aan ’t oude heeft me geërgerd. Ik bespreek, dat alles later wel met je. Ook heb ik veel werk aan mijn atelier besteed, ik schrijf nu een artikel daarover (over decoratieve schildering).’²⁰ Het zevende toneel gaat over het ‘atelier van Z’, het atelier van de abstract-realistische schilder.

Dezelfde dag (4 december 1919) schrijft hij ook een brief aan Theo: ‘Mijn nieuwe stuk handelt o.a. over ’t decoratieve naar aanleiding van mijn atelier hier waar ik een beetje geëxperimenteerd heb. Ik kon niet op de muur werken en heb me moeten bepalen tot ’t aanbrengen van eenige geschilderde cartons. Maar ik heb nu duidelijk gezien dat ’t best mogelijk is, de N.B. zòo in het vertrek. De meubels heb ik natuurlijk ook moeten verven. Ik heb van de moeite geen spijt want het werkt gunstig op mijn werk. [...] Ik ben blij dat je dit artikel weer goed vindt: ik vond ’t ook. Het is werkelijk mooi op onze manier samen te werken voor één doel!’

Op 6 januari 1920 belooft Mondriaan een nieuw artikel te sturen: ‘Het nieuwe artikel is wêér voor 2 keer: te groot voor een maar ik stuur ’t je binnenkort. Zooals je zegt lijkt ’t me nuttig over ’t z.g. ‘decoratieve’ wat te zeggen.’

Pas enkele weken later (23 januari 1920) stuurt de schilder daadwerkelijk het eerste gedeelte van het ‘Atelier van Z.’: ‘Beste Does en Lena, Ik zend je vast een stuk van mijn artikel. Hierna begint ’t over ’t decoratieve. ’t Is toch te lang voor in-eens. De rest komt spoedig maar ik wilde niet langer wachten anders hebt je zoo weinig tijd om alles na te gaan. Over dat schoonheidsbeeld lijkt me wel gewichtig, niet? Vindt je beter die dingen over critici en kunstkoopers er uit dan schrijf je me ’t wel.’ Van Doesburg heeft de opmerkingen ‘over critici en kunstkoopers’ laten staan, zo is te zien in de publicatie in het maartnummer (1920) van *De Stijl*.

De redacteur van *De Stijl* plaatst het zevende toneel (deel een) - ‘Atelier van Z.’ pas in het maartnummer van 1920. In een brief aan zijn vriend en mecenas Sal Slijper²¹ (9 februari 1920) zegt Mondriaan daarover: ‘In het volgend No. was geen plaats voor mijn artikel, hoewel het al lang gereed is.’

Intussen blijven Piet en Theo discussiëren over *Natuurlijke en abstracte realiteit*. In de brief van 9 februari 1920 aan Van Doesburg zegt Mondriaan: ‘Wat je opmerking betreft over ons schoonheidsbeeld: me dunkt, je moest ’t liever zoo laten. Want het ontstaat in ons door ’t zien der dingen, maar daarna is ’t toch ons schoonheidsbeeld. En omdat ons beter uitdrukt dat ’t iets is dat met ons een is, zou ik ’t liever zoo laten: dan drukt ’t beter mijn bedoeling uit. Als ’t toch nog niet gedrukt wordt kunnen we er ook nog over praten.’

Op 1 april 1920 belooft de schilder in een brief aan ‘Does’ enige aanvullingen te sturen: ‘Over eenigen tijd zal ik je eenige aanvullingen zenden die ik in ’t stuk de Trialoog wou inlasschen. Voorloopig kun je ’t laten afdrukken want ’t komt pas aan ’t eind.’ Het is niet bekend welke inlassingen Mondriaan bedoelt.

Mondriaan ontdekt in het eerste gedeelte van het ‘Atelier van Z.’ (maartnummer 1920) een zettfout. Hij schrijft op 11 april 1920: ‘[...] Dank voor de correctie er is maar een drukfout blz.43 regel 14 van boven moet individueele in plaats van universeele zijn. Dat kan je dan in ’t volgend nummer wel rectificeeren. Ik vind ’t prettig dat je toch een gedeelte vervolg in ’t volgende nummer zet, anders gaat ’t zoo langzaam. Dat kan zoo als wij ’t nagezien hebben blijven mijn aanvullingen kunnen wel later, op ’t eind.’ *De Stijl* maakt excuses voor deze fout in het aprilnummer: ‘Rectificatie: blz.43 regel 14 van boven staat: universeele, lees individueele.’

In een brief aan zijn geestverwant Van Doesburg van mei 1920²² maakt Mondriaan onderscheid tussen ‘oude harmonie’ en ‘nieuwe harmonie’: ‘Ik was erg blij met je opmerkingen over harmonie. Ik zie nu dat ik heel onduidelijk geschreven heb daarover. Ik deed het omdat het een moeilijk punt is en ik graag niet te veel formuleer. Maar je wist zeker niet dat ook ik het heel anders bedoel. Dus heb ik er weer een stuk bij gemaakt en het oude een beetje verandert. Ik bedoelde dat de nieuwe harmonie geheel anders zijn moet, ook ik voel veel voor dissonnanten en nu herinner ik me dat en Survage²³ èn Vantongerloo²⁴

¹⁹ Willy (Willemina) Wentholt (1886-1957), lerares Frans in Amsterdam, vriendin en danspartner van Mondriaan.

²⁰ ‘Aantekeningen uit de brieven van Willy Wentholt’ overgenomen uit het persoonlijk archief van Carel Blotkamp.

²¹ Salomon B. Slijper (1884-1971); Nederlands makelaar en verzamelaar van Mondriaans werk.

²² Ongedateerd, vermoedelijk ‘mei 1920’; de opmerking over ‘de oude en de nieuwe harmonie’ staat in het derde vervolg van het ‘Atelier van Z.’ van *Natuurlijke en abstracte realiteit* in het juninummer (1920) van *De Stijl*.

²³ Léopold Survage (1879-1968), Fins, Deens, Frans kunstenaar.

²⁴ Georges Vantongerloo (1886-1965), Belgisch beeldhouwer en schilder.

telkens aanmerkingen hadden over disharmonie in mijn laatste stukken (schilderijen) Ik geloof dat evenw. verhoud. kan bestaan met dissonnanten, jij ook, heh? Dit alles is lijnrecht tegen Vantongerloo in en 't is juist door hem dat ik tot klaarheid nu kom, vooral nu na 't geen jij schrijft.'

Op 1 april 1920 belooft de schilder enige aanvullingen te sturen. Op 1 juni 1920 herhaalt hij zijn belofte: 'En jelui zal ik gauw dat stuk ter aanvulling zenden ik denk binnen een week. Ik ben blij dat je weer in 't komend No. een stuk kon plaatsen.'

Hij stuurt Van Doesburg het 'stuk ter aanvulling' pas op 11 juni 1920 toe. In zijn brief van 12 juni 1920 schrijft hij: 'Gisterenavond laat postte ik in haast 't stuk na 't nog eens aan de Stieltjes²⁵ te hebben voorgelezen. [...] Mij lijkt 't stuk bepaald erg noodig en ik meen dat jelui over alles ook zoo denkt [...]. Kijk eens of ik alles goed gezegd heb en verbeter waar je iets vindt, je kunt me die stukken dan zenden want 't heele stuk terug zenden zal wel niet behoeven. Ik heb er weer een heel werk aan gehad. Je ziet het sluit mooi tusschen het geheel in, daarna komt dan dat over de abstractie van 't reëele, bloemen enz., je ziet wel.²⁶ Waar het aanvullende stuk precies ingevoegd moet worden, zegt Mondriaan niet.

De zinsnede 'over de abstractie van 't reëele, bloemen enz.' staat aan het begin van het vierde vervolg van het zevende toneel (juli 1920). Dit zou betekenen dat het 'stuk ter aanvulling' het laatste gedeelte van het derde vervolg zou moeten zijn (juni 1920).

In een brief aan zijn vrienden (5 juli 1920) bedankt Mondriaan 'Does' voor zijn correctie: 'Beste Does en Lena, 't was een prettige verrassing heden De Stijl te ontvangen met mijn stuk erin en ik maak er uit op dat jelui te vreden waren over Piet. [...] Dank voor de goede correctie en druk van 't stuk.' En in zijn brief van augustus 1920²⁷ schrijft hij: 'Ik weet niet meer of ik je reeds bedankte voor de zorgen van mijn laatste Stijl artikel.'

De publicatie van toneel zeven, het '7^e Toneel – Atelier van Z' strekt zich uit over zes afleveringen, van maart 1920 tot augustus 1920.

Op 6 september 1919 bekent Mondriaan aan zijn vriendin Willy Wentholt: '[...] 't schrijven is een groote uiting voor me.' Een maand later (8 oktober 1919) geeft hij haar het advies: 'Ik denk dat 't beste is als je mijn Trialoog aan elkaar leest, zoover deze dan verschenen is.'

Drie drukfouten geeft Mondriaan aan in brieven aan Van Doesburg. De eerste drukfout is te lezen in de brief van 1 augustus 1919: '[...] ik zag maar een kleine fout n.l. op blz. 87 regel 14 van bovenaf staat gemaskeerde in plaats van gemarkeerde horizon.' De tweede drukfout noemt hij in zijn brief van 11 april 1920: '[...] er is maar een drukfout blz.43 regel 14 van boven moet individuele in plaats van universeele zijn.' De derde drukfout meldt Mondriaan in zijn brief van 9 februari 1920: 'Het is zeker een drukfout 'vervolg 4^e Tooneel' moet zijn 'vervolg 6^e Tooneel', meen ik, zie maar eens na.'

Afbeeldingen

In het nummer van augustus 1919 staat voor het begin van het '3^e Tooneel' een afbeelding van een schilderij van Mondriaan. Onder de afbeelding staat 'Bijlage XIX van 'De Stijl' 2^e jaargang No. 10 Kompositie (1919), Piet Mondriaan.'²⁸

Reacties van tijdgenoten

Er zijn geen reacties van tijdgenoten op *Natuurlijke en abstracte realiteit* achterhaald. Er zijn wel twee meer algemene reacties op Mondriaans artikelen. Deze reacties worden op deze plaats in het corpus opgenomen, omdat ze werden gepubliceerd in de periode van verschijnen van *Natuurlijke en abstracte realiteit*

De eerste reactie is die van Peter Alma²⁹ in *De Nieuwe Amsterdammer* onder de titel 'De schilderkunst in Frankrijk en hier'³⁰: 'Het werk van Mondriaan is als persoonlijke uiting van groot belang en om zijn kunstwaarde tot het schoonste van dezen tijd te rekenen. De theorie, die hij op dit werk bouwt, is een algemeene theorie en als zoodanig juist, maar alleen als algemeene theorie van één persoon, als

²⁵ Wim (1887-1966) en Tonia (1881-1932) Stieltjes, vrienden van Mondriaan.

²⁶ Deze aanhaling heeft betrekking op het eerste gedeelte van het vierde vervolg van het 'Atelier van Z.' (julinummer 1920).

²⁷ Ongedateerd, vermoedelijk 'augustus 1920'.

²⁸ CRII: 270-272: B99 (Composition with Grid 5: Lozenge Composition with Colors, 1919.)

²⁹ Peter Alma (1886-1969), Nederlands kunstenaar.

³⁰ P. Alma. 'De schilderkunst in Frankrijk en hier'. *De Nieuwe Amsterdammer*, no. 270 (6 maart 1920).

wereldkijk van één persoon. Wanneer zij de draagster wordt van een groep, dan wordt het een verstandelijk sectarisme. (“De Stijl”-beweging.)’

De tweede reactie is van de hand van de kolomnist schrijver Jasoero Lawamura³¹ in *De Amsterdammer* van 8 mei 1920: ‘Wanneer een kunstenaar filosofeert en die filosofie is sterker dan zijn kunstenaars-zijn, worden de uitkomsten, aanschouwelijk in de moderne schilderkunst van Piet Mondriaan c.s. waar te nemen. Voor niet-geheugengetrainden wordt het in de letterkunde iets moeilijker, omdat de resultaten er niet aanschouwelijk kunnen worden voorgelegd.’

Vermelde personen

In het derde toneel noemt Mondriaan de naam van de filosoof Schopenhauer³² en hij verwijst naar diens begrip: ‘belangelooze contemplatie’. De schilder zegt hierover, dat ‘[...] de mensch in het aesthetisch *aanschouwen* een middel gegeven [is] om zich met het universeele *abstract*, *dit is bevust*, te vereenigen. Alle aanschouwen, als belangelooze contemplatie, zooals Schopenhauer het omschrijft, verheft den mensch reeds boven zijn natuurlijken aard.’ Mogelijk heeft Mondriaan kennis genomen van de Duitse filosoof via het boek *Uren met Schopenhauer*³³. In dit boek is de volgende passage te vinden: ‘De kunst herhaalt de door belangelooze kontemplatie opgevatte eeuwige ideeën; naar gelang van de stof, waarin zij herhaalt, heet zij beeldende kunst, poëzie of muziek. Haar eenige oorsprong is kennis der ideeën; haar doel mededeeling dier kennis. [...] Want zij beurt het voorwerp hare kontemplatie uit den wereldloop omhoog en stelt het, los van al het andere, tegenover zich: terwijl het in dien stroom een verdwijnend klein deel was, wordt het, daaraan ontrukkt, vertegenwoordiger van een universum, aequivalent van het in ruimte en tijd oneindig vele. De kunst blijft dus staan bij het afzonderlijke ding; het rad van den tijd houdt zij vast; de betrekkingen verdwijnen voor haar; enkel het wezenlijke, de idee, is haar objekt. [...]’³⁴. En even verderop in hetzelfde boek: ‘[...] Voor aesthetisch genot en artistieke schepping is het noodig de ideeën der dingen te aanschouwen [...]’³⁵.

Slutelwoorden

Met een aantal kenschetsende woorden (in alfabetische volgorde) geven we aan wat er in de *Natuurlijke en abstracte realiteit* besproken wordt. Van de zogenoemde specifieke en soms minder specifieke Mondriaan-woorden wordt een verklarende omschrijving gegeven in het ‘Slutelwoordenregister’³⁶. De in dit register verduidelijkte slutelwoorden zijn hieronder cursief weergegeven. Slutelwoorden in:

1^e Tooneel: *abstract-reële schilderkunst, kleurverhouding, tragiekbelding, tragisch, tweebeld, verhoudingsbelding, verhouding van afmeting, verhouding van stand, rechthoekige stand.*

2^e Tooneel: *abstract, (de) cosmische tragiek, decoratieve schilderkunst, innerlijkheid, universeel, zuivere belding.*

3^e Tooneel: *(in) bepaaldheid, contemplatie, Cubisme, destructie, dualisme, eenheid, evenwichtige verhouding, harmonie, maatverhouding, oerverhouding, (de) Nieuwe Belding, objectieve ziening, (het) onveranderlijke, perspectivische belding, projectiebelding, reconstructie, rythme, subjectieve ziening, tragiek, tragiek-ziening, tweebeld, (het) universeel, verhouding van afmeting, verinnerlijkt rythme, zuiver beeldend zien.*

4^e Tooneel: *aesthetisch zien, innerlijk zien.*

5^e Tooneel: *vervolstreking.*

6^e Tooneel: *abstracte realiteit, (de) Abstract-Reële Schilderkunst, diepst verinnerlijkte uiterlijkheid, evenwicht, evenwichtige verhouding, (de) Nieuwe Belding, (het) onveranderlijke, tot-bepaaldheid-gestelde innerlijkheid, tragisch, (het) universeel schoone (schoonheid), veranderlijke, verhouding in stand en afmeting.*

7^e Tooneel: *(het) abstract-reële leven, abstract verhoudingsbeeld, afsterven en vergaan, belding van het universele in bepaaldheid, belding van uitbreiding, evenwichtige belding van gelijkwaardige uitbreiding en begrenzing, exacte belding van evenwichtige verhouding, gelijkwaardigheid, gelijkwaardige tweebeld, (het) goede en het kwade, harmonie tussen innerlijkheid en uiterlijkheid, levenstweebeld, Neo-Cubisme, (de) Nieuwe Belding, nieuwe kleurbelding in de architectuur, (de) nieuwe mensch, uitbreiding en begrenzing, tragiek, vormcultuur, tot-bepaaldheid-gestelde uitbreiding, vormvernietiging, zuiverste uitdrukking van het universele,*

Bijzondere woorden

³¹ Persoonsgegevens niet achterhaald; waarschijnlijk pseudoniem.

³² Arthur Schopenhauer (1788-1860), Duits filosoof.

³³ Prof. Dr. Jhr. B.H.C.K. van der Wijck. *Uren met Schopenhauer*. Baarn, 1916.

³⁴ Idem: 154-155.

³⁵ Idem: 176.

³⁶ Digital Appendix: Documentation - Mondrian Vocabulary Explained.

In het '3^e Tooneel vermeldt Mondriaan 'het Cubisme'. Hij zegt, bij monde van 'Z' (de abstract-realistische schilder) over het kubisme: 'Projectiebeelding heeft veel voor bij visueel natuurlijke beelding: zij doet ons ook *zuiverder verhouding zien*. Door verschillende projecties tegelijk, naast of door elkaar te beelden, trachtte men in het Cubisme te komen niet alleen tot een zuiverder beeld der dingen maar ook tot zuiverder plastiek - volume-uitdrukking zoals de Cubisten zeggen.' Met projectiebeelding bedoelt Mondriaan hier een projectietekening, waarbij de verschillende aanzichten van een voorwerp tegelijk worden getoond; dit in tegenstelling tot een perspectivische voorstelling, waarbij een voorwerp vanuit één gezichtspunt wordt getoond. Een projectietekening geeft - volgens Mondriaan - een zuiverder voorstelling van zaken dan een perspectivische.

In het '7e Tooneel' zegt Mondriaan: 'Het universele is, in het algemeen, *niet te bereiken met een traditioneele gehechtheid aan het individuele*; in kunst is het universele *niet in bepaaldheid te beelden in den natuurlijke vorm* - dit mochten zij, die thans de leer van 'universalisme' verkondigen, wel eens bedenken.³⁷ Vermoedelijk bedoelt Mondriaan met 'de leer van universalisme', de leer over de verhouding van het universele in de dingen tot het individuele. Het universalisme ziet in deze verhouding, het universele als primair en het individuele niet anders dan een uitloper van het universele³⁸.

Eveneens in het 7^e toneel verwijst Mondriaan bij monde van 'Y' - de leek - naar de 'ethertheorie'. Volgens 'Y' houdt de ethertheorie in 'dat de materie bij menselijke aanraking een blijvende verandering ondergaat die afhankelijk is van de innerlijke gesteldheid van den aanraker. Volgens deze hypothese zou het niet hetzelfde zijn of de kunstenaar zijn schoonheidsemotie als 't ware ontlaadt op 't doek of op de muur òf dat een werkmans gedachte er verf op smeert!' De ethertheorie was een tot het begin van de twintigste eeuw gangbare natuurkundige theorie en hield in '[...] dat er een denkbeeldig medium bestaat, dat het gehele universum doordringt en lichtgevend, lichtvoortplantend, stabiel, onzichtbaar, gewichtloos en frictieloos is.'³⁹ In de ethertheorie wordt niet gesproken - zoals het aangehaalde gedeelte uit de 'Trioloog' doet vermoeden - over de invloed van de innerlijke gesteldheid van de aanraker.

Overige opmerkingen

Tien later - in 1930 - komt 'un dialogue' ter sprake in een brief van Mondriaan aan het Zwitserse echtpaar Sigfried en Carola Giedion-Welcker⁴⁰ (15 augustus 1930): 'Il y a longtemps j'ai fait un dialogue en hollandais paru dans « De Stijl »; un ami l'a traduit et je vous propose de le faire placer comme feuilletton p. exc. dans le Züricher Zeitung, si possible. Ou dans une autre revue. Je vous cause un peu de la peine mais je sais que vous vous intéressez pour « le nouveau » et pour cela j'ose vous écrire à ce sujet. Bientôt je vous enverrai l'article recommandé afin qu'il ne se perde pas.'⁴¹

Weer ruim tien later - 14 juni 1941 - schrijft de Amerikaanse Charmion von Wiegand⁴² in haar dagboek⁴³ dat zij 'dialogues' in het Engels wil gaan vertalen: 'But you are a writer and an artist, I showed him Florence Codman's reply to my letter, which states she wants to see the material in the fall and I promised I would begin working on the translations and he said he would find the old Cahier D'arts with his material in it and would translate some more dialogues. The one I had had appeared in De Stijl.'

Volgens Von Wiegand wil Mondriaan de vertaalde 'dialogue' gebruiken voor een boek dat hij wil uitgeven⁴⁴ en zij schrijft op 7 juli 1941 in haar dagboek: 'Tonight I have been working on the Dialogue from De Stijl.'

Het is niet ondenkbaar dat in de citaten met 'dialogue' in feite de 'Trioloog' werd bedoeld. 'Trioloog' is immers in alle talen een ongebruikelijk woord.

Schilderijen ontstaan tijdens schrijfperiode

Mondriaan maakt voor het eerst melding van een 'trioloog' (*Natuurlijke en abstracte realiteit*) in een brief en een briefkaart van 3 januari 1919 aan Van Doesburg. De schrijfperiode liep - met tussenpozen - van begin januari 1919 tot ongeveer een maand voor de publicatie de laatste aflevering: juli 1920. De

³⁷ Universalisme: - alomvattendheid; - geloof aan de alomvattendheid van Gods genade; - iedere leer die het universele primair stelt; - maatschappijleer die het geheel niet ziet als de som van de individuen, maar als een zelfstandige grootheid.

³⁸ Bron: *Sesam Encyclopedie*. Deel 12. Baarn, 1967: 142.

³⁹ Bron: Hans Dirk Nagtegaal. *Abdu'l-Babá, Albert Einstein en de discussie over de ethertheorie*. Z.p., 2008: 12.

⁴⁰ Sigfried Giedion (1888-1968), Zwitsers cultuur- en architectuurhistoricus; Carola Giedion-Welcker (1893-1979), kunsterica

⁴¹ Vindplaats brief: RKD-MCP - 37.

⁴² Charmion von Wiegand (1898-1983), Amerikaanse kunstrecensente en kunstenaar.

⁴³ The Getty Research Institute. Call Number 990024 'Piet Mondrian letters received (photocopied), 1940-1941'. (With the courtesy of the Estate of Charmion von Wiegand and their representative, Michael Rosenfeld Gallery, LLC, New York, NY.)

⁴⁴ Zie Digital Appendix: Documentation - Publication History.

schilderijen die Mondriaan in 1919 en 1920 vervaardigde, zijn volgens de Catalogue Raisonné zeventien schilderijen: B98-B114⁴⁵. Hij zal tijdens de perioden van het schrijven aan de afleveringen van de *Natuurlijke en abstracte realiteit* met één of meer van deze schilderijen bezig zijn geweest.

---

⁴⁵ CRII: 270-285.